

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE
(1936-1960) İZMİT SEKA FABRİKASI:

DEVLET, EMEK VE ŞEHİR

FEYZA TURGAY

© TÜSTAV İktisadi İşletmesi

Bu yapıtın telif hakları TÜSTAV İktisadi İşletmesine aittir,
izin alınmadan kullanılamaz.

Kitabın telif hakları yazar tarafından TÜSTAV'a bağışlanmıştır.

Baskıya Hazırlık: Gönül Göner

Kapak fotoğrafı:

Üretilen İlk Kâğıt Bobinleri İzmit Sokaklarında Dolaştırılıyor
(SEKA Kâğıt Müzesi Arşivi)

İstanbul Ağustos 2022

ISBN: 978-605-4513-74-1

Sertifika No: 43438

TÜSTAV İktisadi İşletmesi
Meşrutiyet Mahallesi, Hacı Mansur Sokak
No: 10 A Blok Kat:3 No: 64 34363
Şişli-İstanbul
Tel: (+90) 212 237 98 92
<http://www.tustav.org>
e-posta: bilgi@tustav.org

Baskı ve cilt:

Pasifik Ofset (Sertifika No: 44451)
Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1
Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2
34310 Haramidere / İstanbul
Tel: 0212 412 17 77

ERKEN CUMHURİYET DÖNEMİNDE
(1936-1960) İZMİT SEKA FABRİKASI:

DEVLET, EMEK
VE ŞEHİR

FEYZA TURGAY

Prof. Dr. Cahit Talas Sosyal Politika Ödülü-Övgüye Değer Tez (2021)

İÇİNDEKİLER

TEŞEKKÜR	11	
SUNUŞ	13	
GİRİŞ	15	
BİRİNCİ BÖLÜM		
TÜRKİYE İŞÇİ SINIFI OLUŞUMUNDA KAMU İKTİSADİ		
TEŞEKKÜLLERİNİN ROLÜ		23
Tarih Yazımı ve Türkiye’de Emek Tarihi Yazımının Sorunlarına		
İlişkin Değerlendirme	23	
Emek Süreci ve Fabrika Rejimi Tartışmaları	28	
Sınıf Oluşumu Üstüne	30	
Erken Cumhuriyet Döneminde Çalışma İlişkilerine Hâkim İdeoloji:		
Halkçılık-Devletçilik-Paternalizm	35	
Erken Cumhuriyet Döneminde Ulus İnşası ve		
Modernleşme Aracı Olarak KİT’ler	42	
İKİNCİ BÖLÜM		
KÂĞIT SANAYİ KURULURKEN TÜRKİYE		47
Ulus İnşa Süreciyle Eş Zamanlı Sınıf Oluşumu	48	
Milli İktisattan Devletçiliğe: 1930-1939	50	
Planlı Ekonomiye Geçiş ve Sümerbank’ın Kuruluşu	53	
Sınıfsız-İmtiyazsız Çalışma İdeolojisi	56	
Vasıflı ve İstikrarlı İşgücünün Yokluğu	59	
İzmit Kâğıt ve Karton Fabrikasının Kuruluşu	61	
Ulusal Kâğıt Sanayiinin Mimarı: Mehmed Ali Kâğıtçı	65	
Ulusal Kâğıt Sanayi Kurma Girişimleri	68	
Birinci Sanayi Planı’nda “Selüloz ve Kâat Sanayii”	74	
İzmit Kâğıt ve Karton Fabrikası	75	
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM		
BİR MİLLİ FABRİKA REJİMİ ÖRNEĞİ OLARAK SEKA		84
Sümerbank Kâğıt ve Karton Fabrikasından SEKA’ya: Örgüt ve Yönetim	85	
SEKA’da Üretim (1936-1960)	90	
SEKA’nın İlk İşçileri	94	
İşgücünün Yetiştirilmesi Sorunu	96	
Mesleki Yetiştirme Kursları	100	
Çırac Okulları	104	
Yurtiçi ve Yurtdışında Öğrenim Gören SEKA’lılar	107	
Fabrikada Çalışma Koşulları Ücretler ve Prim Sistemi	111	
Çalışma Süreleri ve Vardiya Düzeni	119	
Kadim Bir İşçi Meselesi: İşçi Sağlığı ve Güvenliği	121	

Fabrikada Sosyal Yaşam	125
KİT'lerde Çalışanların Barınma Sorunu	126
SEKA'da Mesken Meselesi	129
SEKA'da Yapı Kooperatifleri	133
SEKA'da Spor	136
SEKA'da Kültür ve Sanat	141
SEKA'da Yemekhane ve Beslenme Olanakları	147
SEKA'da Çalışanların Giyimi	150
SEKA'da Sağlık Hizmetleri	152
SEKA'da Kreş	157
SEKALının Hawaii'si: SEKA Kampı	159
SEKA ve İzmit: Ayrılmaz İkili	162
1930'ların İzmit'i	166
Bir Kent Fabrikası Olarak SEKA	168
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
SEKA'DA ÇALIŞMA İLİŞKİLERİ VE SENDİKACILIK	173
Emek Sürecinde Denetim	173
Selüloz Sanayi İşçisinin Fabrika Düzenine Uyum Süreci	177
İşgücü Devri Sorunu	180
İşe Devamsızlık	187
SEKA'da Sendikacılık	189
Türkiye'de 1946-60 Arasında Sendikal Alandaki Gelişmeler ve Kamu Kesimi Sendikacılığı	190
SEKA'da İşçi Örgütlenmesi (1946-1960)	195
Kocaeli Sendika Birlikleri	196
İzmit Selüloz Sanayii İşçileri Sendikası	202
İzmit Makine ve Teknik İşçileri Sendikası	206
İzmit Selüloz Sanayii Müessesesi Elektroşimi İşçileri Sendikası	208
SEKA'da Toplulukla İş İhtilafları	212
İlk İş İhtilafları: Hayat Pahalılığına Karşı	215
Yerel Basında İş İhtilafları	218
1958 İhtilafları: İşçilerin Kazanımı	219
SONUÇ	222
KAYNAKLAR	235

TABLO LİSTESİ

Tablo 1: Osmanlı İmparatorluğu'nda 1878-1913 Yılları Arasında Seçilmiş Bazı İthal Maddelerin Değerleri (Lira) ve Toplam İthalat Oranları	62
Tablo 2: 1923-1930 Yıllarında Kâğıt İthalatı	63
Tablo 3: 1923-1930 Yıllarında Kâğıt ve Beş Ayrı İthalat Maddesinin Parasal Değerleri (TL)	63
Tablo 4: 1927 Sanayi Sayımına Göre Türkiye'de Kâğıt ve Karton Sanayiinden Çalışan İşçi Sayıları	64
Tablo 5: 1937-1960 yılları arasında Türkiye'de Kâğıt Sanayiinin durumu	91
Tablo 6: Kadronun 1946'daki Yaş ve Cinsiyet Durumu	99
Tablo 7: 1945-1957 Yılları Müessesede Çalışan Memurların Eğitim Düzeyleri	99
Tablo 8: 1939-45 Yıllarında Okuma-Yazma ve Kalfa Kursuna Katılanlar	102
Tablo 9: 1941-1942 Dönemi Kursları	103
Tablo 10: 1947 Yılında Mesleki Yetiştirme Kursları	103
Tablo 11: 1946-1947 Yıllarında Yurtiçi ve Yurtdışında Eğitim Gören ve 1948-1952 Yılları Arası Eğitim Görmesi Planlanan Öğrenciler (1946-1952).....	108
Tablo 12: 1936-1960 Yılları Arasında İzmit Kâğıt ve Karton Fabrikasında Ücretler	113
Tablo 13: 1956-1963 Yılları Arasında Üretim Miktarına Bağlı Teşvik Primi Miktarları ..	118
Tablo 14: Fabrikada Vardiya Başlangıç ve Bitiş Saatleri	120
Tablo 15: Fabrikada Gündüz Vardiyasının Başlangıç ve Bitiş Saatleri	120
Tablo 16: Çalışanların İskan Durumu	132
Tablo 17: 1945 Yılında Müessese Revirinde Tıbbi Bakım ve Tedavi	156
Tablo 18: 1927-1960 Yılları Arası Kocaeli, İzmit ve Türkiye Nüfusu	167
Tablo 19: Yıllara Göre İşgücü Devir Oranları	183
Tablo 20: 1945-1957 İşçilerin İşten Ayrılma Sebepleri	184
Tablo 21: 1945-57 İşçilerin Kıdem Durumu	186
Tablo 22: 1945 Senesi Fabrikada Çalışılmayan, Fiili ve Nazari İş Saatleri	188
Tablo 23: 1950 İş İhtilafı Sırasında Fabrikada Sosyal Yardımlar Harici Ücretlerin Durumu	216
Tablo 24: 1951 İş İhtilafı Sırasında Fabrikada Sosyal Yardımlarla Beraber Ücretlerin Durumu	217
Tablo 25: 1958 Yılında Kocaeli'deki Fabrikalarda İşçi Ücretleri	219

FOTOĞRAF LİSTESİ

Fotoğraf 1: Kâğıt Fabrikasının Ülke Ekonomisine Yapacağı Katkı.	77
Fotoğraf 2: Başvekil İsmet İnönü Kâğıt Fabrikası Temel Atma Töreninde.	78
Fotoğraf 3: Üretilen İlk Kâğıt Bobinleri İzmit Sokaklarında Dolaştırılıyor.	80
Fotoğraf 4: İlk Yerli Kâğıdın Üretildiği Gün, 18 Nisan 1936.	81
Fotoğraf 5: Yerli Kâğıt Üzerine Yapılan İlk Baskı.	82
Fotoğraf 6: SEKA İşçileri Vazife Başında.	92
Fotoğraf 7: Krefeld'de stajda bulunan İzmit Kâğıt Fabrikası çalışanları Fabrika Müdürü Dr. Karl Schacht ve İşletme Şefi Herr Klausmeier ile beraber.	109
Fotoğraf 8: Umum Müdürü Enver Atafat Münih Seyahatinde Tahsilde Bulunan İzmit Kâğıt Fabrikası Çalışanları ile Beraber.	110
Fotoğraf 9: Kolunu Kaybeden İşçi.	123
Fotoğraf 10: İzmit Kâğıt Fabrikası'nın Kadın ve Erkek İşçileri Su Sporlarında, 1938. ...	139
Fotoğraf 11: Kâğıtspor'un Şarpi Alanında Aldığı Birincilik.	140
Fotoğraf 12: SEKA Caz Topluluğu.	146
Fotoğraf 13: EKONOMA Marketi.	150
Fotoğraf 14: SEKA Kreşi.	159
Fotoğraf 15: SEKA Kampından Kareler-1.	160
Fotoğraf 16: SEKA Kampından Kareler-2.	161
Fotoğraf 17: İdris Erdiñ'in (Şoför İdris) örgütlediği Kocaeli İşçi Sendikaları Birliği 1946 yılı Cumhuriyet Bayramı'nda	197
Fotoğraf 18: İdris Erdiñ (Şoför İdris)	198
Fotoğraf 19: Kocaeli İşçi Sendikaları Birliği Ana Nizamnamesi	199
Fotoğraf 20: Kocaeli İşçi Sendikaları Birliği Öncülüğünde Grev Hakkı İçin Gerçekleştirilen Yürüyüş.	201
Fotoğraf 21: Halit Cansever'in Sicil Kartı, 1945.	206

TEŞEKKÜR

Bu kitap bir doktora tezine dayanan bir çalışma, Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Politika programında 2021 yılında tamamladığım doktora tezimin gözden geçirilmiş ve düzenlenmiş hali. Her kitap gibi, her doktora tezi gibi bu çalışma da pek çok insanın katkılarıyla, destekleriyle ve emekleriyle tamamlandı. Bu kitaba kaynaklık eden doktora tez sürecinin başından itibaren desteklerini eksik etmeyen aileme ve tüm dostlarıma teşekkürü bir borç bilirim.

Benim için bir tez danışmanından çok öte olan sevgili hocam Prof. Dr. Aziz Çelik, lisansüstü çalışmalarım boyunca her zaman en büyük destekçim oldu. Tez konusunun belirlenmesi, çalışmanın şekillenmesi ve tamamlanmasında büyük emeği var. Her aşamadaki rehberliği, yakın ilgisi, sabrı, katkıları ve inancı için ne kadar teşekkür etsem az kalır.

Doktora tezinin ilk ve en çetrefilli aşaması kuşkusuz konu seçimi ve kararıdır. Kıymetli hocam Dr. Murat Özveri'nin SEKA'yı çalışmam konusundaki öneri ve teşvikleri benim için bu sürecin daha kolay aşılmasına yardımcı oldu. Murat Hocama çalışmam boyunca verdiği destek ve yol göstericiliği için çok teşekkür ediyorum.

Tez izleme jürimde yer alan ve tez çalışmam sırasında öneri, eleştiri ve katkılarıyla bana destek olan değerli hocalarım Prof. Dr. Ahmet Makal, Prof. Dr. Ahmet Selamoğlu ve Prof. Dr. Abdülkadir Şenkal'a teşekkürlerimi sunmak isterim. Savunma jürimde yer alarak görüşleri ve önerileriyle tezin gelişmesine katkı sağlayan değerli hocalarım Doç. Dr. Mehmet Onat Öztürk ve Doç. Dr. Recep Kapaş'a çok teşekkür ediyorum.

Emek tarihi alanında çalışmam konusunda beni her zaman cesaretlendiren kıymetli hocam Doç. Dr. Hakan Koçak, başından itibaren ilgiyle izlediği tezimin her aşamasında önerileri, paylaştığı kaynak ve belgeler ve Tarih Vakfı arşivine erişimim konusundaki destekleriyle teze çok önemli katkılarda bulundu. Kendisine çok teşekkür ediyorum.

Bu kitabı oluşturan tezim 2021 Prof. Dr. Cahit Talas Sosyal Politika Ödülleri kapsamında "övgüye değer doktora tezi" olarak ödüllendirildi. Benim için çok büyük onur olan bu ödül için jüriye çok teşekkür ediyorum.

SEKA çalışanlarıyla yaptıkları görüşme kayıtlarını tereddüt etmeden benimle paylaşarak tezin özgünlüğünün artmasına büyük katkılar sağlayan Tuncay Bilecen ve Ahmet Akgüner'e gönülden teşekkür ederim.

İzmit'in gazete arşivlerine erişmeme yardımcı olan Kocaeli Dokümantasyon Merkezi Çalışma Grubu Başkanı Müzeyyen Ünal'a; SEKA arşivlerindeki yayınlara ve işçi sicil dosyalarına erişmeme yardımcı olan Salim Saraç başta olmak üzere tüm SEKA Dokümantasyon Merkezi çalışanlarına, Selüloz-İş arşivine erişimim konusundaki yardımları için Aykut Günel'e ve Milli Kütüphane çalışanlarına destekleri için teşekkürü bir borç bilirim.

Bugünlere gelmemde en büyük pay sahibi olan anneme ve babama her zaman yanımda durup verdikleri destek için minnettarım. Arşiv taramaları sırasında beni yalnız bırakmayan, birlikte arşiv tozu yuttuğumuz dostlarım Murat Yenigün ve Ömer Furkan Özdemir'e, bu dönemde beni her zaman yüreklendiren ve desteklerini esirgemeyen dostlarım Arzu Özsoy Özmen, Dilan Kıran, Beril Baykal, Sevda Köse, Elif Ayhan ve Seyran Gürsoy'a ve tezi yazarken ne zaman sıkılısam beni neşelendiren tatlı oyun arkadaşım Elif Derin Özmen'e en içten teşekkürlerimi sunuyorum.

Kitabın basımındaki destekleri için Selüloz-İş sendikası Yönetim Kuruluna çok teşekkür ediyorum. Ve son olarak tezin kitap olarak basımını sağlayarak ilgili okura ulaşmasına yardımcı olan TÜSTAV'a ve Sosyal Tarih Yayınlarına, yayın hazırlık sürecindeki katkıları için Erden Akbulut ve Gönül Göner'e çok teşekkür ediyorum.

Katkısı ve emeği geçen herkese tekrar sonsuz teşekkürler. Elbette çalışmanın eksik ve hatalarının sorumluluğu tümüyle bana aittir. Seslerini görünür kılmaya çalıştığım SEKA işçilerinin tarihinin yazımına küçük bir ışık tutabildiysem ne mutlu bana...

Feyza Turgay
Temmuz 2022, İzmit

SUNUŞ

SEKA hayati bir iktisadi devlet işletmesi, Türkiye'nin devletçi sanayileşme politikalarının amiral gemilerinden biri olmanın ötesinde Türkiye'nin toplumsal ve siyasal yaşamında önemli bir yere sahip. SEKA devlet, emek ve kent üçgeninde ele alınabilecek bir fabrika. SEKA uzun yıllar boyunca tek kâğıt üreticisi olarak adeta ülkemizde basın yayın, gazetecilik ve ifade özgürlüğü ile özdeş hale gelmiş bir kamu işletmesi.

SEKA bir yandan bilimsel yayınların ve çalışmaların okura ulaşmasının en önemli aracı oldu. İronik bir biçimde SEKA ülkemizde bilimsel çalışmaların, özellikle de yakın tarih çalışmalarının en önemli açmazını da oluşturdu. Günlük dile "SEKA'ya yollamak" olarak yerleşen ifade nice arşivin, belgenin, eski dergi, gazete ve kitabın kâğıt hamuru olmak üzere SEKA'ya yollanması ve böylece yok olması anlamına geliyor.

Nice kamu kurumunun, sendikanın kurumsal arşivleri, nice kişisel arşiv belgeleri kıymeti bilinmeyerek SEKA'ya yollandı. Nice toplatılan ve sakıncalı bulunan yayın da imha edilmek üzere SEKA'ya yollandı. Bu kitabı yayımlayan Sosyal Tarih Yayınları'nın ait olduğu TÜSTAV olmasaydı nice sendikal ve sol arşiv de ya SEKA'ya gidecekti veya artık SEKA olmadığı için özel kâğıt fabrikalarında kâğıt hamuru olacaktı. SEKA Türkiye'nin sosyal ve siyasal tarihi ile yakın bağları olan sembol kamu işletmelerinden biridir.

SEKA ülkemizin sanayileşme ve modernleşme öyküsünün de ayrılmaz bir parçasıdır. SEKA'da erken cumhuriyet döneminin ulus inşa etme sürecinin önemli merhalelerinden biri olan nitelikli ve yerleşik işgücü yaratma çabasını izleyebiliriz. SEKA Ahmet Makal'ın benzetmesiyle "köylü-işçiden" şehirli ve yerleşik işçi yaratma süreci olarak da okunabilir.

SEKA'da devletçi sanayileşme sürecinin bütün paternalist özelliklerini görmek mümkün. Gerek çalışma ilişkileri gerekse çalışma ve yaşama koşulları ile SEKA kendine özgü bir kamu işletmesidir. Ve bir kamu işletmesi olduğundan çalışma ilişkilerinin çıplak ve sert bir sınıf mücadelesine dönüşmesi zordur. Bunun yerine devlet dolayımı bir çalışma ilişkisi ortaya çıkar ki bu Türkiye işçi sınıfının oluşumunun ve Türkiye'nin ana akım sen-

dikacılığının en özgün yönlerinden biridir. Kamu işletmelerindeki mutedil çalışma ilişkileri ve bunun üzerinde şekillenen sendikacılık Türkiye işçi sınıfının oluşum sürecinin muhakkak en kritik eşiğidir.

SEKA'da devlet ve emek ilişkileri kadar fabrika-şehir ilişkilerini de görürüz. Bazı işletmeler şehirle, coğrafyayla, muhitte özdeşleşmiştir. Aynı zamanda şehri de biçimlendirmiş ve şehirle özdeşleşmiştir. Ereğli Demir Çelik Fabrikaları gibi, Paşabahçe Cam Fabrikası gibi, Nazilli Basma Fabrikası gibi. SEKA'da İzmit'le özdeşleşmiş ve şehri şekillendiren bir fabrika olmuştur.

Feyza Turgay bu titiz ve kapsamlı çalışmasında İzmit SEKA fabrikasını devlet-emek-şehir üçgeninde ve zengin bir arşiv malzemesiyle ele alıyor. SEKA'nın kuruluş sürecini özgün arşiv belgelerinden hareketle inceliyor. Türkiye emek tarihi yazınında fabrika monografilerinin giderek artması sevindiricidir. Böylece genel tarih yazınındaki eksikleri gidermek daha mümkün oluyor.

Danışmanı olduğum bir doktora tezinden kitaba dönüştürülen bu çalışmanın büyük bir emek, özenin yanında SEKA'ya tutkuyla bağlı bir çabanın ürünü olduğunun tanığıyım. İzmit'te artık SEKA yerine "SEKA Park" olsa da bu kitap SEKA'nın kuruluş döneminin hatırlanmasını ve tarihe mal olmasını sağlayacaktır.

Prof. Dr. Cahit Talas Sosyal Politika Ödüllerinde 2021 yılında övgüye değer tez ödülü verilen Feyza Turgay'ın bu çalışmasının SEKA'nın sonraki dönemlerine ilişkin yapılacak çalışmalar için de önemli bir zemin oluşturacağını düşünüyorum. Emek tarihi monografi ve biyografilerinin farklı tarih yazım yöntemleri kullanarak emeğin öyküsünü farklı biçimlerde ortaya koyması büyük bir zenginliktir. Çalışmanın araştırmacılara, ilgilenenlere ve emek hareketine yararlı olmasını diliyorum.

Aziz Çelik

Temmuz 2022, Üsküdar

GİRİŞ

Bu kitap, erken Cumhuriyet dönemi Türkiye'sinin ilk büyük ölçekli sanayi kuruluşları olan Kamu İktisadi Teşekküllerinin (KİT) işçi sınıfı oluşumunda oynadıkları rolü anlamaya yönelik bir monografik çabadır. Kitap esas olarak Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyal Politika Programında hazırladığım doktora tezine dayalıdır. Ancak tez kitaba dönüştürülürken tezin teknik zorunluluklarından arındırılmış ve yeniden düzenlenmiştir. Monografinin konusu İzmit Kâğıt ve Karton Fabrikası, SEKA'dır. 1936 yılında açılan SEKA, Sümerbank eliyle kurulan ilk Kamu İktisadi Teşekküllerinden (KİT) biridir. Bu çalışmada kuruluşundan 1960'ların başına kadar olan dönemde İzmit SEKA fabrikasında emeğin serüveninin, bir KİT'te işçi sınıfının oluşum sürecinin izleri sürülmeye çalışılacaktır.

1920'li yıllarda başlayan ve devleti pek çok siyasal ve toplumsal devrimin merkezi haline getiren ulus-devlet inşası ve modernleşme süreci, 1920'lerde izlenen liberal sanayileşme politikalarının yetersiz kalması ve 1929 Büyük Bunalımının etkileri nedeniyle iktidarı bu devrimlerini sürdüreceği yeni arayışlara yöneltmişti. İktidarın modernleşmenin ön koşullarından biri olarak gördüğü sanayileşmeyi kendi denetimine alarak ve devletçi politikalarla bu süreci hızlandırma düşüncesi 1930'larda benimsenen ekonomi politikalarına yön verdi. 1930'lar, devletçilik düşüncesinin yalnızca ekonomik alanda değil siyasal ve toplumsal alanda da giderek kök saldığı yıllardı. KİT'ler yalnızca ekonomik kalkınmanın değil modernleşme ve toplumsal değişimin de lokomotifine haline gelmeye başlamıştı. Bu noktada Türkiye'de sınıf oluşumuyla ulus-inşa sürecinin eş zamanlı gerçekleştiğini ve bu iki süreç arasındaki etkileşimin işçi sınıfının örgütsel kapasitesi, politik tutumu ve kültürel birikimi üzerinde önemli bir rol oynadığını söylemek yanlış olmayacaktır.

Türkiye işçi sınıfının oluşum sürecinde ona yön veren dinamikleri anlamaya çalışmak oldukça kapsamlı bir çabaya ihtiyaç duyar. Bu çaba, 1930'lara hâkim olan ideolojinin makro düzlemde yarattığı ekonomik, siyasal ve hukuk evreni ile işçilerin fabrika içindeki ve dışındaki gündelik yaşamları, çalış-

ma koşulları, bireysel ve kolektif mücadele deneyimlerini birlikte ele almayı zorunlu kılar. İşçilerin bu deneyimlerinin devletin hem bizzat işveren yani üretim sürecinin planlayıcısı olarak hem de çalışma ilişkilerinin düzenleyici aktörü olarak rol aldığı bir fabrika rejimi tarafından nasıl şekillendiği sorusu bu noktada kritiktir. Bu soruya cevap ararken monografi incelememizde ele aldığımız sınırlı alanda tüm bu süreçlerin toplumsal öznelerce nasıl deneyimlendiklerini makro tarih anlatısını dışlamadan ama sadece oradan baktığımızda da görülmesi mümkün olmayan zengin detaylarla, mikro gelişmelerle beslemeye çalıştık. Burada hedeflenen işçilerin yaşadığı koşulları ve onların deneyimini merkeze alan bir anlatı kurma çabasıdır. Çalışmamızda kullandığımız alana dair farklı türdeki kaynaklardan derlenen ve işlenen bilginin çeşitliliğinin bu çabamızı anlamlı kılacağını umuyoruz. Türkiye emek tarihi yazımında örneklerine az rastladığımız işçi sicil dosyaları, kurum içi yönetmelikler, yazışmalar, kurum gazete ve dergileri yanında emek tarihi yazınımız için oldukça önemli olduğunu düşündüğümüz sendika ve kurumlarda yer alan arşiv belgeleri, sözlü tarih görüşmeleri gibi farklı türden malzemeyi bir araya getirmek bilgi alanımızı genişleterek kurumsal tarih yazımı yanında işçilerin özne olduğu tarih yazım çabasına da bir katkı sağlayacağını düşünüyoruz. Bu çerçevede çalışmamız kurumsal tarih yazımının olanaklarını reddetmeden işçilerin günlük deneyim ve ilişkilerine ağırlık vermeye çalışacak hibrit bir tarih yazım çalışmasıdır.

Dört bölümden oluşan çalışmanın birinci bölümünde çalışma boyunca yasanacağımız yöntem ve kavramsal çerçeveyi aktarıyoruz. Bu bölüm emek tarihi yazınımızın sorun alanlarına ilişkin genel bir değerlendirme ile başlıyor. Burada çalışma boyunca benimsediğimiz toplumsal tarih yaklaşımını açıklamaya çalıştık. Emek tarihi çalışmalarının ağırlıklı olarak kurum ve hareket tarihçiliği alanına yoğunlaştığını ve bunun da bütünlüklü bir tarih anlatısından uzaklaşma tehlikesi yarattığını vurguladık. Çalışmamızda işçi hareketini siyasal, hukuksal ve sosyal koşulların içine yerleştirerek onu işçilerin gündelik çalışma ve yaşam mücadele pratikleri ile değişen ve gelişen yapı ile öznenin karşılıklı etkileşim içinde olduğu dinamik bir süreç olarak aktarmaya çalışacağız. Yapının özneyi etkilemesi kadar öznenin de yapıyı etkilediğini göstermeye çalışacağız. Burada yapmaya çalıştığımız dönemin devletçi-halkçı sınıfsız resmi tarih anlatısının ötesine geçerek, işçilerin sosyo-ekonomik yapılarla eklemlenme biçimlerini ele almaktır. Aşağıdan tarih ya da mikro tarih olarak adlandırılan ve bizim de önemsedığımız bu yöntem Atılğan'ın ifadesiyle "arka sıralarda duran ve iyice öne çıkmış büyük öznelerin koyu gölgelerinden ötürü görünmez hale gelen küçük ve sıradan

insanların sesleri, solukları, görme, kavrama, davranma biçimleri” (2015: 146) nin görünür hale getirilmesi çabasıdır. Bu türden bir çerçeveye oturtulmadan yapılan tarih çalışmalarının bütünsellikten uzak ve yarım kalacağı düşüncesindeyiz. Aynı şekilde kuşkusuz dönemin kurumsal gelişmelerini, yapısal süreçleri hesaba katmadan yapılacak mikro çalışmalarının da büyük resmin içine yerleştirelemeyeceğini düşünüyoruz. Bu çerçevede Makal’in vurguladığı gibi (2007: 33) mikroskop veya teleskop kullanımının incelenen konuya göre değişiklik gösterebileceğini düşünüyoruz.

Birinci bölümün devamında çalışmamızın omurgasını oluşturan emek süreci, fabrika rejimi ve sınıf oluşumu tartışmalarına yer verdik. Bu kavramlara ilişkin literatürde öne çıkan kuramcıların görüşlerine yer verdikten sonra çalışmanın kuramsal çerçevesini kurarken benimsediğimiz Ira Katznelson’un yeni toplumsal tarih içinde işçi sınıfı oluşumundaki çeşitliliklere ve farklılıklara yönelen dört katmanlı sınıf oluşum kuramını detaylandırdık. Birinci katman kapitalist ekonomik yapının genel gelişimini anlatır. Burada endüstriyel yapının tarihsel oluşumu ve toplumsal sınıfların üretim ilişkilerindeki nesnel konumları değerlendirilir. Ulusal kapitalist kalkınma süreçleri tüm toplumların paylaştığı ortak itkiler yanında aile yapısı, demografi, kültürel gelenekler, devletin rolü ve jeopolitik gibi özel koşullar tarafından da etki alır. Ancak bu ilk katmandaki sınıf analizinden yaşam tarzları, eğilimler ya da kolektif eylem hakkında çıkarım yapmak mümkün değildir. Kısmen kapitalist gelişmenin yapısı tarafından belirlenen ikinci katman ise toplumsal oluşumlar içerisinde yaşayan gerçek insanların deneyimlediği toplumun sosyal örgütlenmesini ifade eder. Kapitalist toplum yapısı içinde işyeri içinde ve dışında gelişen yaşam tarzlarını inceleyen bu katman toplumsal örgütlenme ve sınıf oluşumu süreçlerinin gerçek yaşam deneyimlerine bakar. Katznelson’a göre birinci katmandaki kapitalist birikim süreci yapısıyla ikinci katmanda ele aldığımız işçilerin deneyimlediği iktisadi gelişme birbiriyle yakından ilişkilidir. Sınıf oluşumu tanımlamasında yer alan üçüncü katman ise sınıfları ortak eğilimleri, düşünceleri ve kültürleri paylaşan *bilişsel* düzeye sahip topluluklar olarak tanımlar. Bu eğilimler çoğunlukla sınıf temelli bir yaklaşım içermeyen ancak işçilerin yaşadıkları dönüşümlere verdikleri makul ve anlamlı tepkilerden oluşur. İşçilerin verdikleri tepkiler sanayileşme sürecinin getirdiği yeniliklere uyum sağlama ya da eski yapıyı korumak üzere direniş gösterme biçiminde gerçekleşebilir. Katznelson’un sınıf oluşum süreçlerini tanımladığı dördüncü ve son katman ise ortak eğilimlere sahip toplumsal grupların, sınıfsal çıkarlar doğrultusunda belli bir eylem ve örgütlülük çerçevesinde başvur-

dukları *kolektif hareketleri* içerir. Farklı işçi sınıfı deneyimlerinde değişkenlikler gösteren bu kolektif hareketlerin ortak noktası, kolektif eylemlerin en önemli yürütücüsü olan işçi sendikaları oluşturma çabalarıdır.

Katznelson'un sınıf oluşum kuramının katmanlarıyla çalışmanın yapısı arasındaki bağlantıları ilerleyen bölümlerde detaylıca ele aldık. Bu noktada ele aldığımız çeşitli sınıf oluşumu ve fabrika rejimi yaklaşımlarında hâkim deneyimin özel sektör ağırlıklı olduğunun altını çizmek gerekir. Bu çerçevede bir kamu işletmesinde ve devletçi ve halkçı politikaların benimsendiği iktisadi ve siyasi bir formasyonun özgünlüklerini ortaya koymanın çok önemli olduğuna inanıyoruz. Bu nedenle ülkemizde sınıf oluşumunda ve fabrika rejimlerinin tasnifinde devletçi sanayileşme politikalarının ve devlet tarafından yönetilen ve millî fabrikalar olarak addedilen fabrikalardaki sınıf oluşum süreçlerinin klasik batı gelişme çizgisinden önemli farklar taşıdığını unutmamak gerekir. KİT'lerde sınıf oluşumu ve fabrika rejimi kendine özgü yönere de sahiptir. Birinci bölümde son olarak döneme hâkim olan ideolojik yapının ve KİT'lerin Türkiye'de sınıf oluşumu üzerindeki etkilerini değerlendirmeye çalıştık. KİT'lerin sınıf oluşumu üzerindeki özgün rolünün çıplak bir sınıf mücadelesinden ziyade devletin işveren olduğu bir dolayım ile daha kolay rıza üretmek olduğunu vurgulamaya çalıştık. Burada paternalistik bir fabrika rejimi ve çalışma ilişkileri ile karşılaşılıyor.

İkinci bölüm 1930'larda benimsenen devletçi ekonomi politikaları ile şekillenen kapitalist ekonomik kalkınma yapısı ekseninde, erken Cumhuriyet dönemi siyasal, iktisadi, ideolojik ve hukuk evrenine ilişkin kısa bir analizle başlıyor. Fabrikanın içinde doğduğu bu evren işçi sınıfı oluşumunda belirleyici bir aktör olan devlet yapısının genel özellikleri hakkında bize bilgi verir. Türkiye'de devletin doğrudan işveren olarak işçilerle karşı karşıya olması bu bilgiyi daha da önemli kılar. Çalışmada devletin sınıf karakterinin tam bir analizinin yapılması mümkün ve gerekli olmamakla birlikte devlet ve sosyal sınıflar arasındaki ilişkiyi kavramsallaştırmaya yardımcı olan bir teorik çerçeve ile altını çizmeye çalıştık. Bunu yaparken devletin ekonominin düzenleyici ve kontrol edici temsilcisinden bir girişimciye/işverene dönüşümünü açıklamakla yetindik. Bu dönüşüm, planlı ekonomiye geçişle birlikte devletin dolaysız biçimde iktisadi hayatta üstlendiği rol ile keskinleşmişti. Sümerbank aracılığıyla kurulmaya başlanan ve "endüstri sarayları" olarak tarif edilen Kamu İktisadi Teşekkülleri, devletçi kapitalist ekonomik kalkınmanın aracı haline gelmişti. İkinci bölümün devamında Osmanlı İmparatorluğu'ndan devralınan işgücünün nitelik ve nicelik itibarıyla genel bir değerlendirmesini yaptık. İşgücünün yüzde 80'inin tarım kesiminde ça-

lıştığı bir dönemde yeni kurulan fabrikalarda ihtiyaç duyulan sanayi işçisinin yaratılması, üçüncü ve dördüncü bölümlerde detaylı olarak anlattığımız gibi uzun soluklu bir süreç olacaktır. İkinci bölüm Osmanlı'dan Cumhuriyet dönemine kâğıt sanayiinin durumu ve İzmit Kâğıt ve Karton Fabrikasının kuruluş öyküsü ile sona ermektedir.

Üçüncü ve dördüncü bölüm artık Kâğıt Fabrikasının kapısından içeri girdiğimiz ve çalışmanın esas sorularına cevap aradığımız yerlerdir. Burada kapitalist gelişmenin yapısı tarafından belirlenen ve insanların üretim ilişkileri içindeki ve dışındaki sınıfsal ilişkileri yani sosyal ilişkiler ve yaşam biçimlerine yakından bakmaya başlıyoruz. İşçilerin fabrikadaki çalışma koşulları yanında fabrika dışındaki gündelik yaşam deneyimlerini de mercek altına aldığımız üçüncü bölüm Katznelson'un sınıf oluşum süreçlerini tanımladığı ikinci katmandan üçüncü katmana doğru bir geçiştir. Sınıf ilişkilerinin yalnızca işyerinde değil işyeri dışında da tecrübe edildiğini söyleyen Katznelson (2012: 26) yaşam alanlarındaki bu mekânsal ayrışmaların sınıf oluşumu ile ilgili önemli bilgiler verdiğinin altını çizer. Sanayileşme ve sınıf oluşum süreci ile ulus inşa sürecinin eş zamanlı olduğunu belirtmiştik. KİT'ler kuruldukları büyük sanayi yerleşkeleri ile birlikte bu iki hedefin bir araya geldikleri mekânlar olarak tasarlanmıştır. Bu noktada devletçiliğin kapsamının yalnızca ekonomik değil modernleşme ve toplumsal değişimi içine alacak şekilde genişlediğini söyleyebiliriz. Sanayi yerleşkeleri yalnızca endüstri yapıları değil toplumsal ve kültürel ilerlemenin sağlanacağı Türkiye modernleşme ideolojisinin uygulama mekânları olmuştur. Kâğıt Fabrikası da İzmit'te kurulan yerleşkesiyle devletin sanayileşme ve modernleşme hedefleri doğrultusunda attığı adımların hem İzmit'te hem de kent sakinleri üzerinde yarattığı ekonomik ve sosyal gelişmenin izlenebildiği özgün mekânlardan biridir. İzmit Kâğıt Fabrikası yerleşkesi spor alanları, marketi, yemekhanesi, sinema ve tiyatro salonları, hastanesi, kreşi, okul ve lojmanlarıyla Cumhuriyet'in kurmak istediği modern kent imgesi ile uyumlu bir yapıya sahipti. İnsel'in "uygar vatandaş yetiştiren eğitim kurumları" olarak tarif ettiği bu sanayi yerleşkeleri sosyal gelişmenin omurgası olarak kabul edilen ulus devlet tasarılarından biriydi (1984: 424).

SEKA kurulduğu şehir olan İzmit'i de pek çok yönden etkilemiştir. Bu nedenle Cumhuriyet dönemi itibarıyla kentin ve fabrikanın tarihini birbirinden ayrı düşünmek olanaksızdır. Fabrikanın kurulmasıyla giderek bir işçi kenti haline gelen İzmit için SEKA, yalnızca istihdam sağlayan bir kuruluş olmanın çok ötesinde anlamlara sahiptir. Okulları, kursları, spor kulüpleri, sinema ve tiyatro gibi pek çok imkân ve etkinlikleriyle fabrika hem

İzmit'te yaşayanlar hem de İzmit için sosyo-ekonomik bir gelişmenin aracı olmuştur. Üçüncü bölümün sonunda SEKA'nın kentle kurduğu ilişki hem sosyo-ekonomik hem de mekânsal boyutlarıyla ele alınmıştır.

Dördüncü bölüm, İzmit Kâğıt Fabrikasında işçi sınıfı oluşumunun kendine has dinamiklerini anlamaya yönelik bir çabadır. Burada işçi hareketinin gelişiminin iktisadi, hukuki, siyasal ve sosyal gelişmeler ekseninde nasıl şekillendiği sorusuna cevap ararız. Bunu yaparken yöntemsel yaklaşımımız çerçevesinde, işçilerin bu süreçleri deneyimleme ve bu deneyimler üzerinden geliştirdikleri uyum ve direniş stratejilerine odaklanıyoruz. Katznelson'un sınıf oluşumu katmanlarından dördüncüsüne tekabül eden bu aşama ortak eğilimlere sahip toplumsal grupların, sınıfsal çıkarları doğrultusunda bir eylem ve örgütlülük çerçevesinde başvurdukları kolektif hareketleri kapsar. Bu kolektif hareketler farklı sınıf deneyimlerinde değişkenlikler gösterse de sınıf oluşumunun kurumsal ifadesi olan sendikal örgütlenme etrafında ortaklaştıklarını görürüz. Burada sınıf oluşumu ve işçi hareketini emek tarihimizdeki yaygın kanının aksine siyasal, hukuki ve iktisadi değişimlerin ortaya çıkarttığı doğal bir sonuç olarak değil; kapitalizmin sömürüye dayalı yapısına karşı gelişen ve işçilerin üretim süreci alanı içinde ve dışında kurdukları ilişki dinamikleriyle biçimlendirdikleri bir alan olarak görüyoruz. Bu nedenle kolektif eylemlerin en önemli göstergesi ve yürütücüsü olan sendikaların yürüttüğü mücadele ve bazen onu da aşan diğer sınıfsal dayanışma örneklerinin tarihsel bir değerlendirmesini yapmaya çalıştık. İzmit Kâğıt Fabrikasında ilk sendika, emek tarihimiz açısından oldukça önemli bir özgür sendikacılık dönemi olan 1946 sendikacılığı döneminde faaliyete geçmiştir. 1946 Haziran ayından 1946 Aralık ayına kadar süren altı aylık sendika özgürlüğü döneminde sosyalist partilerin ön ayak olduğu, bağımsız ve sınıf eksenli bir sendikal örgütlenme deneyimi yaşanmıştır. İzmit Kâğıt Fabrikasındaki ilk örgütlenme deneyimi de bu döneme rastlar. TKP'li İdris Erdinç (Şoför İdris)'in önderliğiyle Kocaeli Selüloz Sanayii İşçileri Sendikası kurulmuştur. Aynı dönemde Kocaeli'deki ilk sendikal birlik olan Kocaeli İşçi Sendikaları Birliğinin kurulmasına da öncülük eden Şoför İdris, İzmit Kâğıt Fabrikasının ilk yıllarında örgütlenme ve direniş süreçlerinde öne çıkan önemli bir figürdür. Bu dönem *16 Aralık 1946 tedbirleri* ile bastırılmış ve pek çok sendika ve siyasal parti gibi Kocaeli Selüloz Sanayii İşçileri Sendikası ve Kocaeli İşçi Sendikaları Birliği de kapatılmıştır.

1947 yılından sonra 1963 yılına kadar fabrikada farklı birimlerde üç sendika kuruldu. Birden fazla örgütlü sendika ile fabrikada gelişen sendikal mücadele ülkedeki işçi hareketinin siyasal eğilimlerinin ve sınıf karak-

terinin izlenebileceği ilginç detaylar sunar. Çelik'in tabiriyle 1946 sonrası sendikal hareketin *ideolojik çimentosu* olan antikomünizm ve milliyetçilik (2010: 34), özellikle grev hakkı tartışmaları sırasında Kâğıt Fabrikasındaki bir kuşak işçinin siyasi tercihlerinin değişim sürecinin takibine de olanak sağlar. Grev hakkının milli menfaatlerle ilişki içinde tartışılması Türk işçisinin kimliğinin oluşum süreci açısından da bizlere önemli veriler sunar.

İzmit Kâğıt Fabrikası bir kamu işletmesi olarak özel sektörle kıyaslandığında görece uzlaşmacı ve mutedil bir endüstri ilişkileri görünümüne sahip olsa da henüz 1946 yılında kurulan ilk sendikasıyla başlayan çalışma koşulları, iş kazaları, ücret gibi konulardaki mücadelecilik çizgisi 1950'ler boyunca çeşitli sosyal haklar alanında genişleyerek devam etmiştir. Bu dönem fabrika içinde yönetim ve sendika arasındaki ilişkiler çoğunlukla uyumlu bir görünüm sergilemesine rağmen özellikle sendikanın kurulduğu ilk yıllarda örgütlenme çalışmaları yönetim tarafından çeşitli engellemelerle karşılaşmıştır. Çalışmamız SEKA'da 1980'lere gelindiğinde özelleştirme tartışmalarıyla en somut haliyle sahneye çıkacak olan sınıf bilincinin sessiz birikim yılları olan 1960'lara kadarki toplu iş ilişkileri sürecinin anlatılmasıyla sona erecektir.